

UDC 94(549)(=221.31)

THE PASHTUN QUESTION IN THE CONTEXT OF PAKISTANI REALITIES: HISTORY AND PRESENT

Olena Bordilovska

DSc (Politics)

National Institute for Strategic Studies

7-A, Pyrohova St., Kyiv, 01030, Ukraine

olbord@ukr.net

The article is a kind of introduction to the study of the so-called Pashtun question, as it is understood primarily in Pakistan. Also, it deals with the key points that focus on the origin and ethnic characteristics of the Pashtuns – a large ethnic group living in South Asia; the features of the social organization and self-government of this people. The Pashtun question as such arose after the British administration in India defined the “Durand Line” in 1893, which divided the historical territories, inhabited by this ethnic group. Still, the main stages of the history of the Pashtuns are shortly mentioned with the aim to explain why they eventually ended up divided between two countries – Afghanistan and Pakistan. The situation is still quite specific – there are more Pashtuns living in Pakistan than in Afghanistan, where they are the titular nation. Pashtuns in both states share the same ethnic culture and conduct of social behavior. Author tries to examine mostly the problems Pashtuns face within the Islamic Republic of Pakistan, from the very beginning of the new state. It is noticed, that primarily the leaders of the nation were against the division of former British India in 1947, and hereafter had to adjust themselves for the new circumstances. At present times most of Pashtun organizations continue to follow the principle of non-violent struggle for their rights. The author tries to destroy certain myths that exist around the Pashtuns’ mentality and behavior, such as about exceptional intolerance and militancy, a permanent special connection with terrorist organizations, primarily the Taliban. Instead, the emphasis is on the phenomenon of this nation, which, despite difficult historical conditions, unfavorable geography and numerous political intrigues, has preserved its identity.

Keywords: Afghanistan; Durand Line; Islam; Pakistan; Pashtuns; Pashtunwali; South Asia; Taliban

ПУШТУНСЬКЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ ПАКИСТАНСЬКИХ РЕАЛІЙ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

О. А. Борділовська

Найбезпечніше місце для пуштуна – це дім його ворога

Вступ

Пуштуни – велика етнічна група регіону Південної та Центральної Азії, походження, історичні процеси, культурна спадщина якої в Україні поки що розкрита недостатньо. Історія пуштунів, особливості їхньої суспільної організації та залучення до політичних процесів у регіоні залишаються актуальним напрямком досліджень, зокрема й у галузі міжнародних відносин. Доцільно згадати, що пуштунське

© 2025 O. Bordilovska; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

питання як таке постало після визначення в 1893 році британською адміністрацією в Індії “лінії Дюранда”, яка розділила історичні території проживання цього етносу. Переважно дослідження проблем пуштунів проводяться в контексті історії та сучасної ситуації в Афганістані, де пуштуни є титульною нацією. Ба більше, як в українських дослідженнях, так і в роботах фахівців з інших країн етнонім “пуштун” (*патхан, патан*) використовується як синонім до слова “афганець”, що не зовсім правильно. Так чи інакше, здебільшого згадують саме про населення Афганістану, широкоживаними є певні стереотипи: войовничі пуштуни, які сформували рух Талібан, живуть за своїми суворими законами, сповідують радикальний іслам і відомі своїм жорстоким ставленням до іновірців. Ми спробуємо поглянути на проблему під іншим кутом зору, передусім з пакистанської сторони, за лінією Дюранда (фактичного кордону між сучасними Афганістаном та Пакистаном), зважаючи на той факт, що пуштунський народ сьогодні – один з небагатьох великих етносів світу (за різними оцінками, від 40 до 70 мільйонів), який залишається розділеним. Тож хоча не зовсім доречно порівнювати в цьому контексті пуштунське питання з курдським, адже позиція пуштунів дещо краща: вони є державотворчим етносом в Афганістані, – саме їхнє роздільне існування в межах території сусідніх держав залишається великою проблемою. У Пакистані мешкає навіть більша кількість пуштунів, але й там вони розділені в межах різних адміністративних одиниць.

Авторка мала унікальну можливість під час довготермінового перебування в Пакистані поспілкуватися з представниками цього етносу і почути їхню думку щодо історії та сучасності, відчутти їхню особливу ментальність та зрозуміти їхню вдачу. Серед них були і науковці, і політичні діячі, і пересічні громадяни, яких об’єднує шанування своїх традицій і бажання зберегти власну ідентичність в умовах тих політичних реалій, у яких вони опинилися. Власне, таке спілкування значною мірою підштовхнуло до досліджень пуштунської проблематики, одним з перших результатів чого і є запропонована стаття. У ній проблему пуштунів розглянуто, зокрема, крізь призму здобуття незалежності Індією і виникнення Пакистану в 1947 році – саме тоді права цього народу фактично були проігноровані. Вже у складі Ісламської Республіки Пакистан пуштуни зазнали чергового національного приниження, оскільки знову були роз’єднані і зіткнулися з проблемами національного розвитку та збереження рідної мови й культури. Сучасні звинувачення з боку пакистанської влади пуштунських рухів у сепаратизмі часто-густо є перебільшенням і мають на меті приховати той факт, що пуштуни взагалі традиційно є прихильниками гандистських ненасильницьких методів.

Отже, основною метою статті є дослідження пуштунського питання передусім крізь “пакистанську призму”, а саме історії їхнього розділення під час британського панування в Індії, а також сучасних проблем, що перейшли в спадок від часів Британської Індії до Пакистану. Проте під час роботи важко було оминати деякі більш загальні аспекти, які стосуються походження, особливостей суспільної організації та самосвідомості пуштунів. Зрештою, це допомагає довести пріоритет пуштунської єдності перед представництвом держави, пояснити важливість традиційних цінностей та особливого коду поведінки пуштунів для фактичного самозбереження як нації. Отже, головні завдання полягають ось у чому:

- визначити важливість пуштунської проблеми в межах історичного її виникнення та в контексті сучасних проблем Пакистану;
- пояснити особливості пуштунського етносу через дослідження географічних та історичних факторів, а також кодексу суспільної поведінки;
- спростувати окремі стереотипи щодо пуштунів.

Для реалізації таких завдань авторкою використано загальнонаукові теоретичні методи дослідження, як-от аналіз та синтез; системно-функціональний, конкретно-соціологічний методи та метод порівняльного дослідження. У межах історичних

методів найбільш прийнятними в цьому разі є історико-генетичний, історико-типологічний та історико-порівняльний методи, які дають змогу сфокусуватися на відмінностях досліджень проблем пуштунів узагалі з акцентом на ситуацію в Пакистані.

Звичайно, в одному короткому дослідженні висвітлити детально усі ці аспекти вкрай важко. Можна сказати, що йдеться про постановку окремих наукових питань, які потребують подальшого вивчення та наукових розвідок, тим більше що в Україні таких досліджень бракує. Новизною цієї статті є розгляд “пуштунського питання” під кутом зору саме пакистанських пуштунів. Як уже зазначалося, історія та культура цього народу досліджувалися зазвичай у контексті Афганістану, наприклад у працях відомого сходознавця-афганіста М. Ф. Слінкіна. Його роботи здебільшого присвячені політичній та воєнній історії Афганістану, радянській кампанії 1970–1980-х рр., внутрішньоафганському врегулюванню. Водночас у своїх працях, як-от “Етнічна проблема в Афганістані”, він докладно розбирає історію заселення території Афганістану, досліджує таке явище, як номадизм, вказує на вирішальну роль іраномовних народів (пуштунів зокрема) у формуванні афганської нації [Слінкин 2005]. У цій роботі він також висвітлює питання спроб пакистанського керівництва ще з часів режиму Зія-уль-Хака уникнути розколу Афганістану за етнічною ознакою та створення незалежного Пуштуністану, із включенням до нього пакистанських пуштунських територій [Слінкин 2005]. Окрему увагу приділяв М. Слінкін питанням афганських біженців до Пакистану, переважну більшість яких становили саме пуштуни: аналізував основні причини міграції, досліджував соціальні проблеми біженців у Пакистані та окремо вказував на використання мігрантів у власних цілях політичною елітою Ісламської Республіки Пакистан (ІРП), а також радикальними ісламістськими організаціями [Слінкин 2001].

Власне про пакистанських пуштунів українські читачі дізналися чи не вперше з перекладу автобіографічної книги “Я – Малала” [Юсуфзай, Лем 2016]. Малала Юсуфзай – лауреатка Нобелівської премії миру 2014 р., яка ще школяркою дивом вижила після нападу бойовиків угруповання Талібан у північній частині Пакистану – долині р. Свату (долина є місцем розселення племені *юсуфзай*, була захоплена представниками руху Талібан). Її родина була відома тим, що намагалася відстоювати права дівчат на освіту в жорстких суспільно-політичних умовах, батько викладав у школі, а сама Малала вела блог для BBC про життя своєї провінції під владою Талібана. У жовтні 2012 року автобус, у якому Малала поверталася зі школи, обстріляли таліби, дівчинку було тяжко поранено. Авторці пощастило побувати у відбудованій школі, де навчалася Малала, і побачити, наскільки цінують місцеві мешканці мирне життя і можливість забезпечити освіту дівчатам – особливо як порівняти з тим, що відбувається в сусідньому Афганістані. Згодом Малала заснувала спеціальний фонд, який опікується проблемами жіночої освіти не тільки в Пакистані, а й в інших мусульманських країнах. У своїй книзі вона багато розповідає про звичаї та історію пуштунів та особливості їхнього перебування в складі Пакистану [Юсуфзай, Лем 2016].

На окрему увагу заслуговує ще один переклад – автобіографія відомого політичного діяча, борця за права пуштунського народу Самада Хана Ачакзая “Моє життя і виживання” [Моє життя... 2018]. Книга видана в Україні у 2018 році, вона була презентована в низці науково-навчальних закладів та бібліотек України. Це джерело цінне не лише тим, що знайомить нас із життям видатної людини – соратника М. Ганді та Абдула Гаффара-хана, борця за незалежність від Британської Індії, представника одного з найбільш активних племінних утворень пуштунів – клану *ачакзай*. Символічною є назва книжки, оскільки більш ніж половину свого життя Хан-Сагіб, тобто “пан Хан”, як часто з повагою його називали, провів за ґратами (у Британській Індії і згодом у Пакистані), і витримати це йому допомогли, за

спогадами, дві звички: “Звичка читати, раз набута, назавжди залишається невичерпаним джерелом як фізичного, так і психічного зняття напруги... Іншою моєю корисною і плідною звичкою є обмірковування та мрійництво” [Моє життя... 2018, 58]. Перекладачі його автобіографії – український письменник і дипломат В. Івашко та доктор Гулам Сарвар Хан – людина, яка давно переймається тим, щоб у світі, зокрема в Україні, знали більше про історію та традиції пуштунів (Г. Сарвар Хан, зокрема, є консультантом авторки цієї статті). В автобіографії також можна знайти маловідомі факти з історії пуштунського народу та деталі суспільної організації й побуту пуштунів. Також багато відомостей знайдемо про рух колишньої Британської Індії за незалежність та складну внутрішню політичну боротьбу, що його супроводжувала, зокрема навколо сподівань пуштунів дістати автономію (чи не тому він вважав себе мрійником?). Зазначимо, що сини Ачакзая (Мухаммад і Махмуд, з якими авторці пощастило поспілкуватися) сьогодні фактично продовжують справу Хана-Сагіба. Мухаммад Хан Ачакзай був губернатором провінції Белуджистан у 2013–2018 роках, а Махмуд Хан є одним з лідерів опозиції та очільників Пахтунгва Міллі Авами (Пуштунської народної партії), неодноразово обирався до парламенту ІРП. Він особисто розповідав авторці статті про політичні вподобання пуштунів і традицію ненасильницького опору, намагання в мирний спосіб забезпечити права пуштунів у сучасному Пакистані. Бесіди з ним та передані ним джерела з історії пуштунів є безцінним подарунком.

У колишній Британській Індії і в сучасних Індії та Пакистані не бракує літератури про історію пуштунів, про деякі дослідження хочеться сказати більш детально. До таких належить, наприклад, видане далекого 1945 року в Бомбей “Золото і зброя на пуштунському кордоні” авторства Абдула Каюма, адвоката і держслужбовця Британської Індії, який виконував багато місій саме в Північно-Західній прикордонній провінції (сучасний Пакистан), де традиційно мешкали пуштуни [Qaiyum 1945]. До речі, він присвятив своє дослідження С. Х. Ачакзая, згаданому вище. Видається, що вислів А. Каюма у вступі до цього твору може бути взагалі ключем до розуміння особливостей цієї нації: “Пуштуни – це люди, які хочуть лише того, щоб їм дозволили жити по-своєму. Але їх неправильно зрозуміли” [Qaiyum 1945, 3]. Справді, багато років поспіль різні проблеми пуштунів пояснювали як наслідок економічних негараздів або їхніх прагнень до військових завоювань і використовували ситуацію у власних політичних інтересах. Насправді в пуштунів не було намірів підкорювати інші нації, вони лише боронили свої землі та відстоювали право на те, щоб жити у звичний для них спосіб за власними законами [Qaiyum 1945].

Ще одне цікаве джерело – книга “Патани. 550 р. до н. е. – 1957 р.” авторства сера Олафа Карое, британського офіцера, який служив у Британській армії в місті Пешаварі з 1916 року, а після Першої світової війни приєднався до Індійської цивільної служби та був направлений для виконання різних службових обов’язків в округи Мардан, Хазара, Кохат та Пешавар (усі тепер у складі Пакистану) [Caroe 1973]. Завершив він свою кар’єру на посаді головного секретаря Північно-Західної прикордонної провінції (ПЗПП) в новоствореному Пакистані, перед тим був останнім британським губернатором цієї провінції. Роки перебування на пуштунських землях і справжній науковий інтерес вилилися в цікаве дослідження, у якому ми бачимо намагання відповісти на базові питання, починаючи від походження пуштунів до особливостей соціальної організації. Чи не першим О. Карое звернув увагу на те, що пуштуни не залишили матеріальних джерел, які б допомогли вивчити їхню історію, – монументів, надписів тощо, довгий час вони були кочовиками і не дуже опікувалися своєю історією. Він зазначив ще одну принципову річ: пуштуни завжди мешкали в горах, лише незначна частина цього етносу освоїла невеличкі плато і річкові долини. Сер О. Карое також назвав найбільш відомі та багаті пуштунські племена – *Афріді, Хаттак, Оракзай, Бонгаш, Вазір*, які населяли ПЗПП і роль яких

була визначальною в історії цього народу. Пуштунами він називав східних афганців, які мешкали в горах і торгували переважно з містами, що лежали на східному березі річки Інду, тобто в Індії, а не з Кабулом або Газні в Афганістані. Можливо, у такий спосіб він, як чиновник Британської адміністрації, намагався додати легітимності лінії Дюранда, і “його Пуштуністан” є територією, яка згодом опинилася в Пакистані у спадок від Британської Індії [Caroe 1973].

Сер О. Карое написав передмову до іншого цікавого дослідження з історії Північно-Західної прикордонної провінції авторства Дж. Елліота, яке охоплює період 1839–1947 рр., до створення незалежних Індії і Пакистану. Фактично О. Карое у вступі визнав певне свавілля британців під час визначення так званого кордону з Афганістаном у 1893 році, адже до того часу ніколи в історії такої межі не існувало [Caroe 1968, VI]. Сам Дж. Елліот, аналізуючи “Велику гру” – змагання між Російською та Британською імперіями за вплив у Центральній та Південній Азії, – чітко зазначає, що поступове просування росіян у Центральній Азії створило загрозу домінуванню Британії на індійських кордонах, призвело до створення лобі під символічною назвою “Індія під загрозою” та, зрештою, до проведення “лінії Дюранда” [Elliot 1968, 143]. Таке ж виправдання імперської політики британців знаходимо в іншому дослідженні, авторства А. Білграмі, “Афганістан та Британська Індія”, у якому автор стверджує: “Британський контроль над племінними територіями, які простягнулися між річкою Індом та нижніми плато Афганістану, був ключовим для забезпечення оборони Британської Індії” [Bilgrami 1972, 3]. Він вважав, що такий підхід був викликаний не лише “російською загрозою”, а й схильністю Кабула підтримати ідею незалежного Пуштуністану, певною мірою підконтрольного саме Афганській державі.

Отже, серед значної кількості творів англомовної літератури, присвяченої Афганістану і пуштунам, ми знаходимо не просто історію англо-афганських воєн, написану її учасниками – офіцерами Британської армії та викладену у звітах про подорожі (М. Ельфінстоуна, А. Бернса та ін.), а й пояснення стратегічних мотивів ухвалення рішення про потребу довільного проведення кордону, який розділив землі пуштунів. Наслідки цього рішення є відчутними досі, як у міждержавних відносинах між Афганістаном та Пакистаном, так і в суспільно-політичному становищі пуштунів по обидва боки “лінії Дюранда”.

Із сучасних доробків хочеться звернути увагу на книгу пакистанського автора Тілака Девашера “Пуштуни: суперечлива історія”, де завдяки глибокому аналізу матеріалу читачам надається можливість дістати знання про пуштунів [Dewasher 2022]. Автор розбирає історичні, культурні та ідеологічні особливості пуштунських племен по обидва боки так званої лінії Дюранда та подає всебічне зображення характеру пуштунів. Йдеться про гордість, рішучість і, зрештою, розпач пуштунів, які пережили десятиліття воєн і боротьби за незалежність. Насичена розповідь включає версії про походження пуштунів, згадки про період “золотої доби” – пуштунської імперії, заснованої Ахмадом Шахом Дуррані в 1747 році, наступний її розпад та включення до імперії сикхів махараджі Ранджита Сінгха; далі відбулося захоплення Британською короною та, нарешті, існування пуштунів у новоствореній державі, Пакистані, який успадкував британську частину Пуштуністану в 1947 році [Dewasher 2022].

Пуштуністан: земля і люди

Розгляд пуштунського питання доцільно розпочати з ареалу проживання цієї нації та географічних умов, які мали суттєвий вплив на звичаї та характер пуштунських племен. ***Пуштуністан*** (“земля пуштунів”) – сучасний термін, використовується для позначення історичної області, населеної пуштунами і народами, які можуть розглядатися як їхні безпосередні предки ще з 1-го тисячоліття до нашої

ери. Приблизно з III ст. н. е. цю область стали також називати Афганістан, що призвело до певної плутанини в термінах (про це йтиметься далі). Територія Пуштуністану була розділена британцями в 1893 році між Афганістаном та Британською Індією так званою “лінією Дюранда”, умовним і майже недемаркованим через географічні труднощі 2670-кілометровим кордоном. Лінія Дюранда виникла внаслідок другої англо-афганської війни, вона стала результатом перемовин 1893 р. між афганським еміром Абдур-Рахманом і секретарем індійської колоніальної адміністрації сером Мортімером Дюрандом. Як це неодноразово траплялося, британці провели лінію на карті довільно і в такий спосіб створили собі певні безпекові гарантії, і водночас – проблему на довгі роки.

Від самого початку це рішення було піддано критиці і назване нелогічним з погляду етнографії, стратегії та географії. Вже під час демаркації, яка тривала протягом наступних двох років, виникли сутички між різними племенами, адже вона розділила на 2 частини навіть території, населені одним племенем, наприклад землі *Мохмандів* [Barthorp 2002, 99–100].

Від 1947 року, після розпаду Британської Індії та створення Пакистану, пуштунські племена виявилися розділеними між Афганістаном та Пакистаном, і час від часу націоналісти пропонували концепцію створення єдиної незалежної держави Пуштуністан. Значимо також, що жоден уряд Афганістану – монархічний, прокомуністичний часів НДПА, терористичний (якщо вважати таким уряд Талібану) – не вважав лінію Дюранда міжнародно визнаним державним кордоном.

Географія території, де мешкали пуштуни, характеризується переважно гірським ландшафтом, “земля пуштунів” розташована між двома гірськими пасмами – Гіндукушем та Сулеймановими горами, а господарство розвивалося в зелених долинах уздовж річок, передусім Інду та його приток, річок Кабулу і Свату. Ось як поетично описує місцевий ландшафт О. Карое: “На цій землі струмків та річок села напівзаховані серед крон дерев, що надають прихисток” [Caroe 1973, XVII]. Природа дає змогу вирощувати тут кукурудзу і навіть інколи рис, а також різні овочі, фрукти та цукрову тростину. Розвинутим є скотарство, і пуштуни – справжні “м’ясоїди”, зовнішньо вирізняються високим зростом і міцною статуєю, доволі світлошкірі і часто мають сірі або блакитні очі.

Поняття “Пуштуністан” досить часто збігається з поняттям “Афганістан” у значенні, у якому вживали цей термін із Середньовіччя до кінця XIX – початку XX ст. Щоправда, існує і така думка: пуштуни мешкають у горах, афганці – у долинах річок; афганці розмовляють мовою *дарі* (варіант *фарсі*), тоді як пуштуни мають власну мову – *пушту*. Слово “Афганістан” зустрічається в VI ст. н. е. в індійського астронома і математика Варахаміхیری, у працях китайського мандрівника Сюаня Цзана (VII ст.), який описував ці землі під час своєї подорожі, та арабського вченого Ібн Баттуті (XIII ст.). Під терміном “афганці” загалом розумілися представники різних племен, що жили на західному кордоні гір уздовж річки Інду. Це поняття широко використовується, починаючи з ісламського періоду; ім’я афганців у мусульманській літературі вперше з’являється в хроніках Махмуда Газневі (XI ст.). На теренах Індії воно вже активно вживалося на початку правління Великих Моголів – під час царювання Бабура (середина XVI ст.), який навіть одружився з пуштункою. Афганці вважалися народом, який не належав до власне індійської цивілізації, і з іншого боку річки Інду про них знали небагато. Як зазначає А. Каюм, “так звана прикордонна провінція та Зона племен уздовж лінії Дюранда до 30-х років XX століття залишалася для людей в Індії якоюсь містерією” [Qayum 1945, 2]. Мало хто насправді знав, як живуть племена в цій виокремленій британцями Північно-Західній прикордонній провінції, а 6 її округів – Пешавар, Мардан, Хазара, Кохат, Банну і Дера Ісмаїл Хан – згодом відійшли до Пакистану. Тож індійці і не встигли дізнатися багато

про пуштунів, які в 1947 році остаточно стали сусідами. Загалом до складу нової держави відійшли землі від Читралу на півночі до Вазиристану на півдні й утворили Федерально керовані племенні території ІРП, а етнічні пуштуни в сучасній Індії (близько 3 мільйонів) – просто нащадки тих, хто народився в колишній єдиній Британській Індії. До них належать, до речі, відомі сучасні актори Боллівуду Салман Хан та Шахрух Хан, а кумир старшого покоління Радж Капур, хоч і не був пуштуном, народився в Пешаварі.

Зі спілкування авторки з представниками цього народу стало очевидно, що самі пуштуни переважно вважають, що належать до культурного простору Центральної, а не Південної Азії. При цьому вони вказували на звички та побутові традиції, родоплеменну організацію, спільну для кочових народів культуру. Хоча з погляду сучасного регіонування Азії Афганістан і Пакистан є частинами південноазійського простору, багато традицій та зразків матеріальної культури пуштунів (як представлених у музеях, так і збережених у домівках пуштунів) справді вказують на схожість із культурами центральноазійських народів. Зокрема, національні костюми пуштунів подібні до одягу представників тюркських народів – уйгурів, узбеків та туркменів, схожою є музична культура. Індого-Індукушський регіон, зона розселення пуштунів, був ареною експансії декількох хвиль завойовників з Центральної Азії: тохарів-кушанів (юечжі, I ст. н. е.), ефталітів (IV ст.), тюрків-Газневідів (X ст.). Ці землі підкоряли Сасаніди, араби, Саманіди. Вважається, що всі вони так чи інакше залишили слід в етногенезі пуштунів, можливо, тому вони й звикли відчувати себе частиною центральноазійської культурної спільноти. Це підводить нас до нагальної непрості наукової проблеми, а саме етногенезу пуштунів.

Пуштуни чи афганці?

Існує декілька основних версій походження цього етносу, від спорідненості до іудеїв (що не є популярною серед сучасних пуштунів і не має достатніх доказів, а в особистих бесідах пуштуни навіть демонстрували певну відразу до такої теорії) до належності до арійської спільноти племен. Згідно з такою версією, Афган – візир (або навіть і син) царя Соломона, що апіорі не може подобатися пуштунам, 100 % яких є мусульманами і до іудеїв ставляться дуже критично. Начебто його нащадки повернулися з полону вавилонського царя Навуходоносора додому, а звідти мігрували до регіону Гур (Ghor) у сучасному Афганістані. Цю версію згадує у своїй книзі і сер О. Карое, щоправда, він зазначає її містичність і пояснює легковажним ставленням пуштунів до своєї історії на початках формування нації [Caroe 1973, 2].

Воїнами-романтиками, “агресивно-елегантними”, називає пуштунів дослідник С. А. Куддус, який простежує походження самоназви від санскритських термінів [Quddus 1987, 3]. Справді, у мові пушту, спорідненій із фарсі, досить багато схожих із санскритом термінів, що може свідчити про спільне арійське походження (така версія подобається сучасним пуштунам набагато більше, вони звертають увагу на свою відмінну зовнішність, зокрема високий зріст та доволі світлу шкіру). Проте формування протопуштунських племен вивчено не до кінця, тим більше не до кінця зрозумілим є походження терміна “*пуштун*” – “*патам*”, тоді як версій щодо назви “афганець” не бракує. Ще в XIX ст. європейськими вченими, які вивчали санскрит, було висловлено припущення про зв’язок пізнього індоарійського етноніма *avaḡāna* із санскритським *aśvaka* (*aśvaka*), назвою одного з племен стародавніх камбоджів, що населяли, згідно з індійськими джерелами, північний схід сучасного Афганістану, у районі Гіндукушу. Етнонім *aśvaka* пов’язаний із санскритським “кінь” (санскр. *aśva-*) і може означати “конярі” або “вершники”.

“Пашт” перекладають як “розсіяний”, але, найімовірніше, цей термін походить від “пашту”, що на фарсі означає “позаду” (тобто той, хто живе в горах). “Пошту” – дієслово “запитувати” – додає варіантів про походження самоназви етносу. М. Слінкін

у своєму дослідженні вказує, що в джерелах епохи Ахеменідів згадуються *пактії*, що жили десь у східних її сатрапіях, тоді як афганський історик Абдулхай Хабібі стверджував, що назви низки афганських племен, зокрема *пактіїв* (*пуштунів*), що жили на півночі Афганістану та в Нуристані, зустрічаються ще у збірниках вед близько XIV ст. до н. е. [Слинкин 2005]. Назва *Пуштуністан* (пушту *پښتونستان*) є варіантом північноіндійського (на мові гіндустані) слова “Патханістан” (урду *پشتونستان*, суч. гінді *पठानसि्तान*), тоді як для мови пушту рідним є “Пахтунгва”. Термін “Пуштуністан” широко використовувався британською колоніальною владою в Індії з кінця XIX століття, про що свідчать спогади її представників.

Сучасний Афганістан є мультинаціональною країною, панівним етносом у якій є пуштуни (становлять, за різними даними, від 40 до 50 % населення). Хоча термін “афганець” з’явився як зовнішня перська назва вже вищезгаданих пуштунів, наразі його доцільно використовувати саме в контексті визначення громадянства, а не етнічної належності. Окрім пуштунів, державу населяють також інші іраномовні та тюркомовні народи: таджиків, белуджі, узбеки, хазарейці та інші. Деякі з них і досі зазнають дискримінації, хоча офіційно мають рівні права та визнання на державному рівні. Але саме пуштуни є і завжди були державотворчою нацією в Афганістані; від інших етносів їх відрізняє відданість мові пушту, сунітському ісламу, традиціям номадизму, родоплемінній структурі й вирішенню спірних питань під час обговорення на засіданнях *джирги* – ради старійшин племен та, що найважливіше, морально-етичному кодексу *Пуштунвалі*. Цікаво, що, незважаючи на ісламський характер сучасної Республіки Афганістан, саме збірка неписаних правил і звичаїв відіграє вирішальну роль у врегулюванні соціально-політичних питань для великої частини афганського суспільства. За таким самим неписаним правилом “Спочатку пуштун, потім мусульманин” живуть і пуштуни в Ісламській Республіці Пакистан, на чому вони постійно наголошували у спілкуванні.

Пакистан – держава мультиетнічна, її чотири головні провінції загалом збігаються із зонами розселення найбільших етнічних груп, переважну більшість населення становлять панджабці (64 %) у відповідній провінції. Пуштуни населяють провінцію Хайбер-Пахтунгва, але також присутні у провінції Балочистан (Белуджистан) та переважають у населенні Федерально керованих племінних територій на північному заході країни [Борділовська 2004, 31]. Тобто пуштунський етнос залишається розділеним навіть у межах однієї держави, і це є результатом свідомої політики уряду ІРП – з метою запобігти намірам пуштунів створити власну велику автономію.

Складна історія пуштунів знала різні часи, періоди формування і справжньої величі, а також розділення і втрати єдності. Пуштунські землі пережили безліч навал, від Александра Македонського до Тамерлана і Британської імперії, тож не лише суворі географічні умови, а й історія боротьби за виживання вплинула на характер і звички пуштунів [Таннер 2004]. У межах цього дослідження немає можливості простежити усі історичні перепитії, але вважаємо за доцільне вказати на окремі важливі факти. Зокрема, згадаємо, що внаслідок численних завоювань етнічна картина в Індо-Гіндукушському регіоні була дуже строкатою, проте тут утворився такий собі острівець, до якого завойовникам було непросто дістатися. Це гори між Індом, Кабулом і басейном Гільменду, названі Сулеймановими (переважно розташовані на території сучасного Пакистану, в області Вазиристан), які стали історичною прабатьківщиною та головним осередком пуштунських племен. Там їх практично не торкнулося арабське завоювання, Сулейманові гори були непідконтрольні також завойовнику Махмуду Газневі та його наступникам. Ба більше, до XIV ст. пуштунські племена не приймали іслам, залишаючись вірними іранським (зороастрійським) віруваннями, і досі одне з найпопулярніших свят пуштунів – *ноуруз*, іранський новий рік.

Потім Пуштуністан послідовно потрапляв під владу різних мусульманських держав, зокрема династії Гуридів. У XIII столітті територія, населена пуштунами, зазнала монгольської навали, після руйнування Газні монголами розпочалася міграція афганських скотарів з малородючих гірських областей, а від XIV ст. цей процес помітно прискорився. Пуштуни масово заселили долини Кабулу та Гільменду, пуштунські племена не тільки частково асимілювали корінне землеробське населення, представлене переважно таджиками, а й включили до свого складу інші скотарські племена. Зокрема, припускають, що одне з найбільших пуштунських племінних об'єднань *гільзаї* являють собою пуштунізованих тюрків-халаджі, які ще в X ст. були самостійним народом і остаточно перейшли на пушту тільки в XVI ст. У XIV і XV ст. династія Тимуридів взяла під контроль довколишні міста і селища, а великий завойовник Бабур у віці лише 21 року в 1504 р. захопив Кабул. Він зберігав любов до цього міста усе своє життя, залишив детальний опис торгівлі й економіки усіх афганських земель, флори і фауни завойованих ним територій. Ба більше, Бабур одружився з пуштункою з племені *юсуфзай* на ім'я Мубаріка Бібі [Quddus 1987, 20]. Пізніше він переключив свою увагу на завоювання Індії, але пуштунські племена *гільзаї*, *юсуфзай* та *афріди* чи не вперше з'явилися на сторінках його спогадів.

У XVI–XVII ст. Індо-Гіндукушський регіон став ареною боротьби між державами Сефевідів в Ірані і Великих Моголів в Індії. Користуючись ослабленням цих двох імперій, пуштунські племена почали засновувати власні держави (Афганські ханства). Зрештою, прийшов час їхньої слави – період імперії, яка простягалася від річки Інду до хребта Гіндукуш, заснованої Ахмад-Шахом Дуррані з племені *абдалі* в 1747 році. Кандагарський правитель Ахмад-Шах Дуррані зміг підпорядкувати інші пуштунські племена, які до того часто ворогували між собою, і заснувати першу справжню афганську державу – Дурранійську імперію, яка підпорядкувала, зокрема, на півночі від Гіндукушу області Герат та Балх. Відтоді тривала експансія пуштунських племен, вони масово переселялися в північні області Афганістану і навіть до Британської Індії. Але розквіт потужної імперії Дуррані тривав недовго, за наступників Ахмад-Шаха імперія розпалася на низку самостійних державних утворень – Пешаварське, Кабульське, Кандагарське та Гератське. Важко не погодитися з таким твердженням: “Ахмад-Шах Дуррані мав величезне досягнення – він вперше зробив афганців господарями своєї землі. Можливо, його слід в історії був би ще більш помітним, якби він до того ж забезпечив стабільність творіння рук своїх” [Таннер 2004, 164]. Дурранійська імперія часто розглядається як попередниця сучасної держави Афганістан, але цей період є предметом гордоців для всіх пуштунів, де б вони зараз не мешкали. Принаймні так стверджував у бесідах з авторкою статті далекий нащадок цієї династії Омар Дуррані, чия родина вже давно переїхала до тієї частини Індії, яка тепер стала Пакистаном, і живе в Ісламабаді (до речі, рідною мовою в родині вважається фарсі, а не пушту). Після її падіння і приходу до влади нової династії Баракзай в Афганістані деякі пуштунські області вийшли з-під контролю центральної влади, далі настав повний розпад пуштунської держави та включення її до імперії сикхів махараджі Ранджита Сінгха, згодом відбулося захоплення Британією, і, нарешті, новостворена держава Пакистан успадкувала британську частину Пуштуністану в 1947 році.

Важливим для розуміння суті “пуштунського питання” історичним періодом є так звана “Велика гра” – суперечка за вплив у регіоні Центральної та Південної Азії між двома імперіями – Російською та Британською. Поступове, протягом перших трьох чвертей XIX століття, просування Росії на Кавказ і Туркестан змусило Британію звернути більшу увагу на Афганістан, оскільки він був єдиним бар'єром, який відділяв російські володіння від кордонів Індії. Думка про підпорядкування Афганістану або принаймні про міцний з ним союз стала важливим елементом цієї “Великої гри” з боку британців. Наприкінці XIX і на початку XX століття британці

прагнули використати Афганістан як буферну зону, і результатом такої політики став поділ територій, на яких проживали пуштуни, за принципом “розділяй і володарюй”. Це призвело до посилення антиколоніальних настроїв у районах проживання пуштунських племен. За результатами 3-ї англо-афганської війни, що спалахнула після приходу до влади в Афганістані Аманулли-хана, 8 серпня 1919 року в Равалпінді (Британська Індія) був підписаний прелімінарний мирний договір Великої Британії з Афганістаном, згідно з яким останньому надавалася незалежність у зовнішній політиці.

Під час Другої світової війни афганський уряд намагався добитися того, щоб будь-які дискусії про незалежність Індії проходили із залученням його представників. Проте британський уряд відмовився від участі афганців у переговорах, оскільки не хотів ставити під сумнів територіальну належність Північно-Західної прикордонної провінції, де мешкали пуштуни. У той самий час відомі діячі пуштунського руху *Худай Хідматгаран*, зокрема Абдул Гаффар-хан, перебували під великим впливом Махатми Ганді та його ідей ненасильницького спротиву. Вони були готові співпрацювати з Індійським національним конгресом – провідною політичною силою, яка виборювала незалежність Індії, сподіваючись на створення такої федерації після звільнення від колоніальної залежності, у якій би пуштунам було надано можливість сформувати окрему провінцію. Тобто фактично пуштунські лідери виступили проти поділу Британської Індії за планом Л. Маунтбеттена – останнього віцекороля, який передбачав створення двох держав на Індостані – з індуською та мусульманською більшістю. Коли рішення про незалежність Індії було оголошено, до нього увійшло право на проведення референдуму в ПЗПП [Barthorp 2002, 176]. Як і іншим, мешканцям цієї провінції були дані два варіанти відповіді на референдумі: вступити до складу Пакистану чи залишитися у складі Індії. Право на повну незалежність регіону не було передбачено, тому члени руху *Худай Хідматгаран* вирішили, що в цьому вигляді референдум абсолютно неприйнятний, і оголосили бойкот референдуму. Проте переважна більшість жителів провінції проголосували за приєднання до Пакистану, і в такий спосіб ПЗПП опинилася у складі новоствореної держави мусульман Південної Азії – Пакистану. Це дало можливість уникнути на території ПЗПП страшних погромів, що перетворили на справжню трагедію життя людей у “розділених” провінціях – Бенгалії та Панджабі. Ще раз наголосимо: представники пуштунських національних рухів виступали проти поділу Британської Індії і розраховували на створення власної територіально-адміністративної одиниці. Абдул Гаффар-хан, “пуштунський Ганді”, на превеликий жаль, не зміг забезпечити такі права пуштунів, співпраця з ІНК перервалася, і більшість пуштунів висловили лояльність до Мусульманської ліги [Khan 1967].

Створення Пакистану в 1947 році відбувалося за край непростих обставин, на основі теорії “двох націй”, згідно з якою мусульманські регіони Британської Індії мали відійти до “держави чистих” (так перекладається назва Пакистану, яка також є аббревіатурою з перших літер назв територій, що мали відійти до нової країни мусульман) [Борділовська 2018, 88–89]. Відповідно, території пуштунів (мусульман!) мали опинитися саме в цій новій державі. Проте, замість ейфорії (яку відчували представники інших націй на Індостані, що сповідували іслам), створення Пакистану стало крахом сподівань пуштунів на свою автономію, яка б об’єднала весь народ. І надалі вплив пуштунів на політику ІРП був досить обмеженим, хоча окремі особистості досягли в новій державі високих посад, наприклад Мухаммед Аюб Хан, перший головнокомандувач сухопутних сил ІРП (взагалі-то другий, але першим був британський генерал Дуглас Грейсі), президент Пакистану з 1958-го до 1969 року, пуштун за національністю, спромігся доєднати до ІРП такі автономні території пуштунів, як князівство Сват (фактично шляхом династичного шлюбу – його дочка в травні 1962 р. вийшла заміж за сина місцевого правителя, *валі*), і в

такий спосіб закріпив права держави на землі Свату [Jalal 2023, 94]. Але останній представник цієї династії, Міянгул Аурангзеб (онук М. Аюба Хана та син *валі* Міянгула Джаханзеба), розповідав авторці, що мешканці Свату загалом були лояльні до пакистанської влади, а правитель особисто фінансував пакистанську армію і навіть купив декілька літаків для ВПС Пакистану. Щоправда, згодом повна інкорпорація Свату до Пакистану призвела до втрати багатьох попередніх досягнень – безкоштовної освіти і майже безкоштовного лікування, привілеїв для бізнесу тощо. А відомі смарагдові копальні – основне джерело багатства князівства – перейшли під контроль пакистанської армії.

Уряд Афганістану неодноразово оскаржував наміри та дії ІРП щодо інкорпорації територій пуштунів, виступив проти вступу Пакистану в ООН у 1947 році, хоча через кілька місяців змінив своє рішення. 26 липня 1949 року різке погіршення афгано-пакистанських відносин призвело до низки збройних інцидентів на лінії Дюранда. Наймасштабнішим з них став авіаудар пакистанських ВПС по одному із сіл на афганській території. Після цього Лойя-джирга (Всеафганська рада) ухвалила офіційне рішення, що Кабул не визнає “уявного кордону” між двома державами і що всі попередні угоди, підписані британською колоніальною владою Індії, є нелегітимними. Отже, геополітичні ігри британських колонізаторів стали дуже травматичними для пуштунів, адже спочатку британці захопили 40 000 квадратних миль споконвічної території між Індом і Хайберським проходом, де мешкали більш ніж половина пуштунського населення, а потім нав’язали лінію Дюранда і розділили народ. Коли ж згодом у 1947 році вони передали цю територію новому уряду Пакистану, де домінували панджабці, то залишили у спадок серйозну проблему. У різні часи монархія Захіра-шаха, республіка Мухаммада Дауда та уряди в Кабулі після падіння монархії в 1978 році оскаржували право Пакистану керувати своїми пуштунськими територіями, альтернативно підтримуючи мету створення автономної пуштунської держави в Пакистані або й узагалі незалежного Пуштуністану [Nourzhanov, Saikal 2021].

Позиції влади Афганістану і Пакистану з проблеми Пуштуністану сильно відрізняються. Вимоги Афганістану щодо включення пуштунських територій до свого складу категорично відкидаються Пакистаном. Афганістан пояснює свої претензії на пакистанські пуштунські райони тим, що вони були основними регіоном із проживання пуштунів, які створили афганську державу, починаючи від 1709 року – за династії Хотакі і далі, у часи Дурранійської імперії.

“Ідеологи пакистанського націоналізму підносять історичну пам’ять про Акбара і Аурангзеба як про символи втраченої ісламської величі в Південній Азії. Навпаки, для белуджів, сіндів і пуштунів Моголи пам’ятаються насамперед як символи минулого гноблення” [Harrison 2008]. Пуштуни опинилися на другому плані в історії державотворення Пакистану, а етнічна політика цієї держави піддається критиці вже багато років поспіль, аж надто сусідами-індійцями, які стверджують, що ніякої пакистанської нації не існує [Борділовська 2023, 88].

Ситуація і донині є досить специфічною – у Пакистані мешкає більше пуштунів, ніж в Афганістані, де вони є титульною нацією. На 2021 рік у Пакистані проживало близько 45 млн пуштунів, тоді як в Афганістані – лише 15 мільйонів. Більшість афганських пуштунів проживають у південній частині країни, у місті Кандагарі чисельність пуштунів становить близько 70 %. В інших великих містах пуштуни становлять від 5 до 50 % від загальної чисельності населення. Це пояснюється тим, що більшість пуштунів Афганістану проживають у сільській місцевості. Цікаво, що в пакистанському місті Карачі мешкає більше пуштунського населення (до 7 млн осіб), ніж у Кабулі, Пешаварі та Ісламабаді разом узятих, тож Карачі (столиця провінції Сінд) – “найбільше пуштунське місто у світі”. Пояснюється це тим, що до Карачі традиційно мігрують у пошуках роботи як пакистанські, так і афганські

пуштуни. У пакистанському Белуджистані пуштуни становлять 40 % від загальної чисельності населення провінції. Зауважимо, що фактично влада Пакистану продовжила відому політику колонізаторів “розділяй та володарюй”, коли розпорщила регіон традиційного проживання пуштунів, включивши до різних адміністративних одиниць, зокрема ПЗПП (пізніше – провінції Хайбер-Пахтунгва) та Белуджистану і Федерально керованих племінних територій (тут вони становлять абсолютну більшість населення – до 3 мільйонів осіб). Абдул Гаффар-хан ще в 1948 році заявив в Установчих зборах Пакистану, що хотів би перейменування ПЗПП на Пуштуністан (за аналогією з іншими провінціями держави: Сінд, Пенджаб, Белуджистан), але йому відмовили. Найбільшою підтримкою користувався варіант перейменування ПЗПП в Пахтунгва (в перекладі “пуштунська сторона”), і лише 31 березня 2010 року пакистанська конституційна комісія погодилася перейменувати провінцію в Хайбер-Пахтунгва.

Конституція Пакистану регулює правові відносини на Федерально керованих племінних територіях (FATA), по суті, дублюючи правила, які були встановлені британцями в 1901 році. Ці території лише формально є в юрисдикції Пакистану, насправді вони майже не контролюються центральним урядом. Не дивно, що через них здійснювалися переходи та передача зброї під час радянської кампанії в Афганістані 1979–1988 рр., у якій Пакистан активно підтримував так званих *муджахедів* – борців за свободу. Під час радянського вторгнення в Афганістан основний опір військам СРСР чинили переважно пуштунські за національним складом формування афганців. Радянське вторгнення в Афганістан не тільки змінило геополітичну динаміку, а й призвело до глобалізації конфлікту та ідеї глобального джихаду [Nourzhanov, Saikal 2021]. Це внесло певні зміни в пуштунське суспільство та політику по обидва боки лінії Дюранда, спричинило великі потоки біженців з Афганістану до Пакистану, їхня кількість тут досі близько 3 мільйонів (але все одно вони не становлять більшість пуштунського населення Пакистану). Після виведення радянських військ з Афганістану через певний час *таліби* (переважно пуштуни за етнічним складом) захопили владу в країні. Однак у 2001 році до Афганістану увійшли війська НАТО і США, внаслідок чого Талібан знову перейшов до методів партизанської війни. 14 грудня 2007 року в русі стався розкол, внаслідок чого був утворений *Техрік Талібан-і-Пакистан*, який проголосив незалежність населеного пуштунами Вазиристану від Пакистану. Згодом пакистанська армія провела тут низку антитерористичних операцій, під час яких мирне населення зазнало значних втрат, а деякі села були взагалі повністю переселені на інші території ІРП. Як наслідок, пуштунське населення великою мірою налаштоване проти пакистанської армії – основи політичної влади в ІРП.

Невизнання “лінії Дюранда” за державний кордон залишається болючим питанням між Афганістаном і Пакистаном, і після виведення США з Афганістану в серпні 2021 року та повернення Талібана до влади напруга між країнами лише посилилася. Сьогодні в Пакистані визнають:

Ті, кого колись об’єднували спільні культура, географія, історія та релігія, тепер ходять по тонкому льоду. Колишні союзники в боротьбі зі спільним супротивником, Афганістан і Пакистан, поступово віддаляються... Недовіра, прикордонні суперечки й огорожі та спорадичні збройні зіткнення помножують суперечності. Це є прикладом того, як геополітика змінює відносини між державами [Khan 2025].

Особливості суспільної організації пуштунів

Внутрішня самоорганізація пуштунів за класичним родовідним зразком є цементувальною силою пуштунського етносу, яка дає змогу зберегти його ідентичність в умовах політичної нестабільності та складних історичних процесів, згаданих вище. Найбільш відомі племена (або радше племінні союзи) – *оракзаї, гільзаї, баракзаї*,

юсуфзаї – у своїх назвах мають імена пращура, синами (*заї*) якого вони є. Кожен племінний союз має свою основну територію проживання, яку завжди готовий захищати. Фактично визначальним словом для характеристики пуштунів може бути слово “незалежний”, як стверджували багато британських дослідників, пуштуни “вимагали, щоб їх залишили в спокої” [Elliot 1968, 83]. На відміну від суспільства белуджів з його ієрархічними структурами та всемогутніми *сардарами*, пуштунська культура має іншу, більш демократичну організацію, з особливою роллю *джирги* (зборів). *Джирга* (букв. “коло”, “збори”) – найважливіший елемент соціально-політичної організації пуштунів, орган їхнього самоврядування та правосуддя, створюваний у міру потреби вирішення будь-якого важливого питання в племені. “Джирга вирішує усі питання спільноти, як публічні, так і приватні, і може бути певною мірою порівняна з Афінською демократією” [Quddus 1987, 101]. Вона не є офіційним органом, проте авторитет її незаперечний, ба більше, у разі невиконання рішень джирги на пуштуна чекало суворе покарання, аж до спалення будинку. Своєрідний уклад життя пуштунів, їхні духовні, морально-етичні цінності сягають своїм корінням у звичаєве право (*адат*) і багато доісламських вірувань. Згодом до них додалися норми та настанови ісламу. **Пуштунвалі** (в перекладі з пушту – “спосіб життя пуштунів”) являє собою суму ціннісних уявлень і норм, звичаїв та обрядів, що регулюють як повсякденне життя, так і поведінку пуштунів в екстремальних ситуаціях. Така система, у якій кожен мав жити за правилами, була запроваджена з XVIII століття.

Пуштунвалі є чітко визначеним суворим переліком правил, який містить багато настанов і в центрі якого є поняття про честь родини та національну гордість. Також підкреслюються важливість кровних зв’язків, допомога своїм братам та сестрам за походженням, гостинність, збереження історичної пам’яті, любов до рідної мови, захист батьківщини і, відповідно, вміння бути справжнім воїном. Малала Юсуфзаї так описує цей закон: “Століттями ми живемо за власним кодексом, Пуштунвалі, який зобов’язує нас привітно приймати усіх гостей і за яким найбільшою цінністю є *нанг*, тобто честь. Найгірше, що може статися з пуштуном, це втрата доброго імені. Найбільше наш народ боїться ганьби” [Юсуфзаї, Лем 2016, 17]. Багато хто звертав увагу на особливе значення кровної помсти в захисті честі родини й особисто кожного пуштуна. Вона могла переходити у спадок і тривати майже вічно, недарма існує таке прислів’я: “Пуштун може помститися аж через 20 років, однак завжди знайдеться той, хто скаже, що він поквапився”. Ворожнеча точилася між родинами і цілими кланами, інколи в її основі лежала боротьба за землю та інше майно. «Найчастіше люди перебували у ворожнечі з власними кузенами, тому слово *тарбур* означає одночасно “кузен” і “ворог”» [The Last Wali of Swat... 1985, 25].

Проте більш детальне вивчення **Пуштунвалі** та особисті бесіди авторки з пуштунами свідчать, що ворожнечу між кланами та сім’ями можна було припинити. Зокрема, доктор Г. Сарвар розповідав у деталях авторці, як саме це було можливо: для цього були створені чергові правила про *марана*, тобто переговори, за якими визначали *маранчан* – переговорників – та правила, яких слід було дотримуватися. Наприклад, традиція *нагва*, коли учасники перемовин збираються вдома у представників третьої сторони і п’ють воду або зелений чай, але не їдять, поки не домовляться. За словами Г. Сарвара, такі перемовини могли тривати і не один день, але ніхто не порушував правил. Так само всі знали, що ворожі сторони перебувають під час перемовин у повній безпеці. Пуштуни – надзвичайно гостинний народ, і навіть ворогу не відмовлять, якщо він постукає у двері домівки, ба більше, йому гарантується збереження життя. Загалом вважається, що рівень злочинності в пуштунів набагато нижчий, ніж в інших народів, – суспільство саме опікується покараннями за погані вчинки.

Різноманітні прислів'я відображають характер цього народу, як-от: “Кожен пуштун – воїн хоча б у власному війську” або “Життя без честі не має сенсу”. Як зазначав у своєму дослідженні Куддус, “хоча патани – люди меча та гвинтівки, історія племінних земель повна романтики та славетних пригод” [Quddus 1987, 67]. Пуштуни мають розвинену фольклорну традицію, народні пісні присвячені коханням і пригодам, а танці вирізняються динамічним і водночас дуже вишуканим стилем. Є припущення, що відомий індійський класичний танець *катхак* походить від пуштунів племені під такою самою назвою, а ті своєю чергою перейняли його в іранців. (Принаймні й зараз у Пакистані найбільш відомі виконавці цього ритмічного танцю – суто чоловіки – мають прізвище Хаттак). Про любов пуштунів до музики і танців згадує в автобіографії А. С. Х. Ачакзай: “У нашому селі було дві родини музикантів, які час від часу влаштовували публічні музичні виступи з піснями й танцями хлопчиків... Бачив я також виступи дівчат-танцівниць, але тільки двічі... танцівниць вважають розпутницями і не патрують їх” [Моє життя... 2018, 56].

У кодексі честі пуштунів знайшлося місце і досить дивним звичаям, що свідчить, безперечно, про їхню давність та ортодоксальність, і зокрема про другорядне становище жінок у суспільстві. Про це також згадує у своїй книзі Малала:

Я пишаюсь тим, що я пуштунка, однак іноді мені здається, що наш кодекс поведінки надто суворий, особливо щодо жінок... У нас існує звичай із назвою *свара*, за яким дівчину можуть подарувати ворожому кланові, щоб покласти край ворожнечі. Офіційно ця традиція заборонена, проте пуштуни досі її дотримуються [Юсуфзай, Лем 2016, 58–59].

Ачакзай також визнає факти приниження жінок загалом і розповідає про особливий статус удів: “Хоча іслам дає вдові право і можливість виходити заміж, пуштуни це суворо забороняють. У пуштунській громаді жінка не є вільною особистістю і підкоряється волі батька, брата, чоловіка або сина” [Моє життя... 2018, 278]. Він також звертає увагу на потребу виплати викупу за наречену, такий посаг (*валвар*) став для багатьох родин непосильним тягарем, і з цієї причини серед пуштунів було багато неодружених чоловіків, що призвело, зокрема, до поширення гомосексуалізму [Моє життя... 2018, 53–55]. Іншою ганебною традицією Ачакзай називає утримання тих самих хлопчиків-танцюристів родинами музикантів у жахливих умовах аж до досягнення ними статевої зрілості [Моє життя... 2018, 55]. Він відверто пише про інші погані звички, як-от зловживання опіумом, на що страждав його рідний батько по матері Іса Хан [Моє життя... 2018, 127].

Втім, Пуштунвалі залишається основним законом життя для кожного пуштуна, в Афганістані чи Пакистані, пріоритетним навіть порівняно з Кораном. Др. Г. Сарвар під час спілкування з авторкою неодноразово посилався на таку приказку: «У пуштуна питають, хто він – патан чи мусульманин? Відповідь: “Я – патан вже понад 1 500 років, а мусульманин лише останні 700!”». У періоди зміцнення афганської (пуштунської) держави, передусім у часи Дурранійської імперії, офіційною політикою була м'яка пуштунізація, що полягала не просто в ісламізації, а у включенні інших етносів у племінну структуру на правах окремого племені, поширенні мови пушту і впровадженні Пуштунвалі. Найімовірніше, тривале домінування та безкарність панівної нації в імперії породили “традицію” дискримінації меншин у всіх наступних формах афганської державності, тоді як у Пакистані самі пуштуни перетворилися на об'єкт певної дискримінації. “Да Санга Азаді Да?” (Що це за свобода?) – такі гасла висувують прихильники Руху пуштунів Тахафуз (ПТМ), який зародився у 2014 році і діє й досі. Це відображає незгоду пуштунів із жорстокістю пакистанських військових, спрямованих проти пуштунів у Федерально керованих племінних територіях і провінції Хайбер-Пахтунхва. Також цей рух заручився

підтримкою пуштунів з інших районів Пакистану, зокрема Белуджистану, що викликало серйозне занепокоєння щодо можливості відродження пуштунського націоналізму в ширших кордонах [Dewasher 2022]. У Пакистані діють і інші, більш помірковані національні рухи та партії (Пакистанська народна партія), які загалом не виходять за межі вимог надати пуштунам можливість збереження власних побутових та культурних традицій, розвитку мови і літератури пушту. Саме нащадки Самада Хана Ачакзая та його послідовники, з якими авторці довелося поспілкуватися, дотримуються такої лінії.

Висновки

1. Пуштуни та афганці не те саме, афганці – це громадяни країни під назвою Афганістан, а пуштуни мешкають по обидва боки афгано-пакистанського кордону, до вільно проведеного британцями наприкінці XIX сторіччя, і більшість цього народу наразі проживає саме в Пакистані.

2. Пуштуни, незважаючи на наявні проблеми, доволі консолідована спільнота, що має спільних предків (хто б це не був), чітку структуру – за різними джерелами, до 100 племен, які мешкають на територіях сучасного Афганістану та Пакистану. На відміну від інших великих племінних спільнот цього регіону, наприклад белуджів, протягом історії пуштуни рідко асимілювали інші народи. Пакистанські пуштуни підкреслюють свою спільну ідентичність із пуштунами, які залишилися з іншого боку лінії Дюранда.

3. Пуштуни в обох державах мешкають у горах, і суворі природні умови мали визначальний вплив на їхній характер, історію та спосіб життя, вони мали пристосуватися як до рельєфу, так і до клімату місцевості, у якій жили.

4. Пуштуни чітко дотримуються певних релігійних переконань, майже всі вони (хіба що за невеликим винятком тих, хто мешкає за кордоном) – мусульмани-суніти ханбалітського напрямку (на відміну від споріднених за мовою персів-шиїтів). Серед пуштунів Пакистану релігійних меншин немає, це консолідована етнічно-релігійна спільнота.

5. Пуштуни чи не єдиний великий за чисельністю народ в Азії, який зберіг традиційну родоплемінну структуру організації суспільства, що перетворилася на елемент самозбереження етносу. Основним елементом управління суспільством залишається джирга – збори старійшин племені, а головним законом – так званий кодекс честі Пуштунвалі. Для пуштунів у Пакистані кожен аспект існування в родині, племені і в нації загалом визначений саме цим кодексом, державні акти мають другорядне значення. Пуштунвалі має пріоритет навіть перед Кораном.

6. Попри зовнішню войовничість і розуміння військової справи як головної професії, серед пуштунів завжди було багато прихильників ненасильницького спротиву, ідей М. Ганді зокрема. Пуштуни загалом виступали проти поділу колишньої Британської Індії, оскільки розраховували на створення власної провінції за етнолінгвістичною ознакою в межах єдиної держави. Проте насильницького опору пуштуни не чинили і далі продовжують боротися за свої права уже в межах новоствореної держави, ІРП, переважно за такими ж підходами.

7. Водночас саме пуштуни становили основу спротиву радянським військам на території Афганістану під час кампанії 1978–1988 рр. Так само пуштуни сформували після виведення радянських військ рух за наведення ладу в країні, де тривала громадянська війна, відомий під назвою Талібан. Проте пуштуни і рух Талібан – це не те саме, принаймні якщо ми говоримо про “Талібан-2”, який захопив владу в Афганістані у 2021 році. Талібан – це терористична організація, а не націоналістичний рух, тим більше що тепер у його складі майже половину становлять представники

інших націй та народностей. Більшість пуштунів Пакистану негативно ставляться до діяльності Талібану.

Кожна з цих тез потребує подальшого обґрунтування і може бути розвинута до окремого наукового дослідження, і в будь-якому разі пуштунське питання як таке та історія пуштунів і їхня культура взагалі чекають на подальше вивчення.

Подяка

Авторка хотіла б висловити окрему подяку за спілкування і надання цінної інформації Мухаммеду Ачакзаю, Махмуду Ачакзаю – синам Хана Сагіба Ачакзая; Гулабу Сарвару Хану, Омару Дуррані, Алі Мухаммеду, Мухаммеду Афріді, Теймуру Фахаду Хану – друзям та колегам-науковцям; та Міангулу Аднану Аурангзебу, нащадкові останнього правителя князівства Сват, який трагічно загинув у 2022 р.

ЛІТЕРАТУРА

Борділовська О. А. (2004), “Етнічний фактор в політиці Ісламської Республіки Пакистан”, *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка, Серія “Міжнародні відносини”*; № 29–30, с. 30–34.

Борділовська О. А. (2018), *Індія і Пакистан: інтелектуальна історія розлучення*, Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського, Київ.

Борділовська О. А. (2023), “Особливості стратегічної культури Пакистану”, *Стратегічна панорама*, № 1, с. 84–96. DOI: <https://doi.org/10.53679/2616-9460.1.2023.08>

Моє життя і виживання: Автобіографія Абдула Самада Хана Ачакзая (1907–1973 рр.) (2018), пер. з пушту: Василь Івашко та д-р Гулам Сарвар, ФОП Мельник А. А., Хмельницький.

Слинкин М. Ф. (1995), *Афганистан: страна, люди, общество*, Изд-во Междунар. Таврического эколого-политологического ун-та, Симферополь.

Слинкин М. Ф. (2001), “Афганистан: проблема беженцев”, *Культура народов Причерноморья*, № 24, с. 229–243.

Слинкин М. Ф. (2005), “Этническая проблема в Афганистане (историко-политический анализ)”, *Культура народов Причерноморья*, № 66, с. 46–60.

Таннер С. (2004), *Афганистан. История войн от Александра Македонского до падения “Талибана”*, пер. с английского С. М. Саксина, Эксмо, Москва.

Щевелев С. С., Пашковский П. И., Крыжко Е. В. (2018), “Востоковед М. Ф. Слинкин: жизнь и труды”, *Диалог со временем*, Вып. 62, с. 312–328, режим доступу: <https://roii.ru/r/1/62.21> (дата звернення: 10.01.2025).

Юсуфзай М. і Лем К. (2016), *Я – Малала. Історія незламної боротьби за право на освіту*, пер. з англ.: Ілона Віннічук, Наш формат, Київ.

Barthorp M. (2002), *Afghan Wars and the North-West Frontier 1839–1947*, Cassell, London.

Bilgrami A. H. (1972), *Afghanistan and British India. 1793–1907, A Study of Foreign Relations*, Sterling Publishers, New Delhi.

Caroe O. (1968), “Preface”, in Elliot J. G., *The Frontier, 1839–1947, The Story of North-West Frontier of India*, Cassell, London, pp. v–viii.

Caroe O. (1973), *The Pathans. 550 B.C. – 1957 A.D.*, Book Staff.

Dewasher T. (2022), *The Pashtuns: A Contested History*, Harper Collins, New Delhi.

Elliot J. G. (1968), *The Frontier, 1839–1947, The Story of North-West Frontier of India*, Cassell, London.

Harrison S. S. (2008), “‘Pashtunistan’: The Challenge to Pakistan and Afghanistan (ARI)”, in *Elcano Royal Institute*, April 02, available at: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/pashtunistan-the-challenge-to-pakistan-and-afghanistan-ari/> (accessed January 10, 2025).

Jalal U. (2023), “Muhammad Ayub Khan and the Royal Family of Swat: An Analysis of Family Ties and their Political Implications”, *Journal of the Pakistan Historical Society*, Vol. LXXI, No. 2, pp. 91–109.

Khan A. G. (1969), *My Life and Struggle; Autobiography of Badshah Khan as Narrated to K. B. Narang*, Transl. by Helen H. Bouman, Foreword by Jayaprakash Narayan, Hind Pocket Books, New Delhi.

Khan B. (2025), “From Friendship to Estrangement: The Changing trajectory of Pak-Afghan ties”, *The Express Tribune*, January 28, available at: <https://tribune.com.pk/article/97901/from-friendship-to-estrangement-the-changing-trajectory-of-pak-afghan-ties> (accessed February 17, 2025).

Nourzhanov K. and Saikal A. (2021), *The Spectre of Afghanistan. Security in Central Asia*, I. B. Tauris, London. DOI: <http://dx.doi.org/10.5040/9781788317689>

Qaiyum A. (1945), *Gold and Guns on the Pathan Frontier*, Hind kitabs, Bombay.

Quddus S. A. (1987), *The Pathans*, Ferozsons, Lahore.

Singer A. (1984), *Lords of the Khyber: The Story of the North-West Frontier*, Faber and Faber, London and Boston.

The Last Wali of Swat: An Autobiography as Told to Fredrick Bart, (1985), Columbia University Press, New-York.

REFERENCES

Bordilovska O. A. (2004), “Etnichniy faktor v politytsi Islamskoi Respubliki Pakystan”, *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Seriya “Mizhnarodni vidnosyny”*, No. 29–30, pp. 30–34 (In Ukrainian).

Bordilovska O. A. (2018), *Indiia i Pakystan: intelektualna istoriia rozluchennia*, A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, Kyiv. (In Ukrainian).

Bordilovska O. A. (2023), “Osoblyvosti stratehichnoi kultury Pakystanu”, *Stratehichna panorama*, No. 1, pp. 84–96. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.53679/2616-9460.1.2023.08>

Moie zhyttia i vyzhyvannia: Avtobiohrafia Abdula Samada Khana Achakzaia (1907–1973 rr.) (2018), Transl. from Pashto by Vasyl Ivashko and Hulam Sarvar, FOP Melnyk A. A., Khmelnytskyi. (In Ukrainian).

Slinkin M. F. (1995), *Afganistan: strana, lyudi, obshchestvo*, Izd-vo Mezhdunar. Tavricheskogo ekologo-politologicheskogo un-ta, Simferopol. (In Russian).

Slinkin M. F. (2001), “Afganistan: problema bezhentsev”, *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, No. 24, pp. 229–243. (In Russian).

Slinkin M. F. (2005), “Etnicheskaya problema v Afganistane (istoriko-politicheskiy analiz)”, *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, No. 66, pp. 46–60. (In Russian).

Tanner S. (2004), *Afganistan. Istoriya voyn ot Aleksandra Makedonskogo do padeniya “Talibana”*, Transl. from English by S. M. Saksin, Eksmo, Moscow. (In Russian).

Shchevelev S. S., Pashkovskiy P. I. and Kryzhko E. V. (2018), “Vostokoved M. F. Slinkin: zhizn' i trudy”, *Dialog so vremenem*, Issue 62, pp. 312–328, available at: <https://roii.ru/r/1/62.21> (accessed January 10, 2025). (In Russian).

Yusufzai M. i Lem K. (2016), *Ya – Malala. Istoriia nezlamnoi borotby za pravo na osvitu*, Transl. from English by Iлона Vinnichuk, Nash format, Kyiv. (In Ukrainian).

Barthorp M. (2002), *Afghan Wars and the North-West Frontier 1839–1947*, Cassell, London.

Bilgrami A. H. (1972), *Afghanistan and British India. 1793–1907, A Study of Foreign Relations*, Sterling Publishers, New Delhi.

Caroe O. (1968), “Preface”, in Elliot J. G., *The Frontier, 1839–1947, The Story of North-West Frontier of India*, Cassell, London, pp. v–viii.

Caroe O. (1973), *The Pathans. 550 B.C. – 1957 A.D.*, Book Staff.

Dewasher T. (2022), *The Pashtuns: A Contested History*, Harper Collins, New Delhi.

Elliot J. G. (1968), *The Frontier, 1839–1947, The Story of North-West Frontier of India*, Cassell, London.

Harrison S. S. (2008), “‘Pashtunistan’: The Challenge to Pakistan and Afghanistan (ARI)”, in *Elcano Royal Institute*, April 02, available at: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/pashtunistan-the-challenge-to-pakistan-and-afghanistan-ari/> (accessed January 10, 2025).

Jalal U. (2023), “Muhammad Ayub Khan and the Royal Family of Swat: An Analysis of Family Ties and their Political Implications”, *Journal of the Pakistan Historical Society*, Vol. LXXI, No. 2, pp. 91–109.

Khan A. G. (1969), *My Life and Struggle; Autobiography of Badshah Khan as Narrated to K. B. Narang*, Transl. by Helen H. Bouman, Foreword by Jayaprakash Narayan, Hind Pocket Books, New Delhi.

Khan B. (2025), “From Friendship to Estrangement: The Changing Trajectory of Pak-Afghan ties”, *The Express Tribune*, January 28, available at: <https://tribune.com.pk/article/97901/>

from-friendship-to-estrangement-the-changing-trajectory-of-pak-afghan-ties (accessed February 17, 2025).

Nourzhanov K. and Saikal A. (2021), *The Spectre of Afghanistan. Security in Central Asia*, I. B. Tauris, London. DOI: <http://dx.doi.org/10.5040/9781788317689>

Qaiyum A. (1945), *Gold and Guns on the Pathan Frontier*, Hind kitabs, Bombay.

Quddus S. A. (1987), *The Pathans*, Ferozsons, Lahore.

Singer A. (1984), *Lords of the Khyber: The Story of the North-West Frontier*, Faber and Faber, London and Boston.

The Last Wali of Swat: An Autobiography as Told to Fredrick Bart, (1985), Columbia University Press, New-York.

О. А. Борділовська

Пуштунське питання в контексті пакистанських реалій:

історія та сучасність

Стаття є своєрідним вступом до вивчення так званого пуштунського питання, як його розуміють насамперед у Пакистані. Крім того, тут розглядаються ключові моменти, пов'язані з історією та сучасністю пуштунів, як-от походження та соціокультурні особливості цього великого етносу, що проживає в Південній Азії; а також характерні риси соціальної організації та самоврядування цього народу. Пуштунське питання як таке виникло після того, як британська адміністрація в Індії в 1893 році визначила “лінію Дюранда”, якою поділила території, історично населені цією етнічною групою. У статті коротко згадуються основні етапи історії пуштунів з метою пояснити, чому вони, врешті-решт, опинилися розділеними між двома країнами – Афганістаном і Пакистаном. Зазначається, що ситуація є досить специфічною – у Пакистані пуштунів проживає більше, ніж в Афганістані, де вони є титульною нацією. Проте етнічна культура та кодекс суспільної поведінки є спільними для пуштунів в обох державах. Авторка намагається розглянути переважно проблеми, з якими стикаються пуштуни в Ісламській Республіці Пакистан, від самого створення цієї держави. Зазначається, що загалом лідери пуштунської нації були проти поділу колишньої Британської Індії в 1947 році, а потім змушені були пристосовуватися до нових історичних обставин. Зараз більшість пуштунських організацій продовжують дотримуватися принципу ненасильницької боротьби за свої права. Авторка намагається зруйнувати певні міфи, які існують навколо менталітету та поведінки пуштунів, як-от про виняткову нетерпимість і войовничість, постійний особливий зв'язок із терористичними організаціями, насамперед з Талібаном. Натомість наголошується на феномені пуштунів: незважаючи на складні історичні умови, несприятливу географію та численні політичні інтриги, цей народ зберіг свою ідентичність.

Ключові слова: Афганістан; іслам; лінія Дюранда; Пакистан; Південна Азія; Пуштунвалі; пуштуни; Талібан

Стаття надійшла до редакції 24.02.2025